

SUR DIŞI İSTANBULU'NDA İSKÂNIN TARİHİ SEYRİ (XV.-XVIII. YÜZYILLAR)

Zekâi METE*

ÖZET: İstanbul'un fethinin ardından, Fatih'in izlediği başlıca politika, savaştan dolayı zarar gören sur içi ve sur dışı kesiminin imar ve ihya edilmesi olmuştur. XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk yarısında devletin uyguladığı sistemli sürgün ve iskân faaliyetleri sonucu şehir ve civarında nüfus oldukça arttı. Bu durum, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet görevlilerini düşündüren sorun olarak ortaya çıkmaya başladı. Bu tarihlerden sonra devlet merkezi eski politikasını değiştirdi ve göçleri engellemeye çalıştı. Ancak bunda çoğunlukla başarılı olamadı ve hem Anadolu'dan hem de Rumeli'den gelen göçmen kitleleri sur içi ve sur dışında yerleşmeye başladı. Bu araştırmada İstanbul'un fethinden itibaren XVIII. yüzyılın sonlarına kadar olan dönem incelenmektedir. Göçlerin karakteri, göçmenlerin nerelerden gelip nerelerde meskun oldukları ve devletin bu hareketliliğe karşı olan yaklaşımı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Çalışmada ele alınan coğrafya, güneyde Marmara kıyısına, batıda Çatalca bazen Silivri ve hatta Vize'ye, kuzeyde Karadeniz kıyısına, doğuda ise Boğaziçi sahili boyunca uzanan İstanbul'un Rumeli yakasını kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, sur dışı iskân, göç, sürgün, derbend, çiftlik.

HISTORY OF SETTLEMENT OUTSIDE THE CITY WALLS OF ISTANBUL (15TH 18TH CENTURIES)

ABSTRACT: The policy which Mehmed II pursued after the conquest of İstanbul was to reconstruct and revive the war ruined districts within and outside the city walls. The population in and around the city increased considerably in the first half of the 15th century and the second half of the 16th century due to the systematic settlement and population transfer policies. This situation occurred as a problem which occupied statesmen from the second half of the 16th century onwards. At that time the state centre changed its policy and tried to prevent migration. But it could not succeed in preventing migration and immigrant masses both from Rumelia and Anatolia started to settle both within and outside the city walls. In this study the period from the conquest of İstanbul till the end of the 18th century is analysed. The characteristics of migration, the origin of immigrants, where they settled and the attitude of the state towards this movement are manifested in this study. The geographical area under study extends to Marmara coast in the South, Çatalca sometimes Silivri and even Vize in the West, Black Sea coast in the North and the European side of İstanbul stretching along Bosphorus.

Key words: İstanbul, settlement outside city walls, migration, exile, derbend, farm.

Giriş

Fatih'in İstanbul'u devletin başkenti yapma fikri¹, sur içi ve sur dışında çok geniş bir imar ve iskân faaliyeti başlatmasını gerektirdi. Kuşatma sırasında harab olmuş binalar onarıldı, şehirden kaçan halka bazı imtiyazlar

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ H. İnalçık, "İstanbul, Türk Devri", *DİA*, c. 23, s. 220.

tanınarak geri dönmeleri sağlanmaya çalışıldı. Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden sürgün halk getirilerek şehir iskân edilmeye uğraşıldı².

Ancak İstanbul'un büyük bir merkez haline gelmesi, sadece sur içi kesimin ihya edilmesiyle mümkün değildi. Uzun süren kuşatmadan sur dışındaki köyler de etkilenmişti. Bu bölgede, hem ahali yerlerinden kaçmış ya da esir edilmiş köyler tekrar iskân edilmeye, hem de yeni köyler kurulmaya çalışıldı. Kritovulos'a göre sur dışındaki iskân iki açıdan önemliydi. Birincisi, şehir çevresindeki arazi her türlü ziraat için verimli olduğundan, şehrin ihtiyacını büyük ölçüde karşılayabilirdi. İkincisi, ahali boşalmış mevkiler, yolcular için emniyet açısından tehlikeli olabilirdi. Bölgenin iskânı temelde bu amaçları karşılamaya yönelikti³. Bu şekilde, sur dışındaki köylerin kaybettikleri canlılık tekrar kazandırılmış olacaktı.

A. XV. Yüzyıldaki İskân Girişimleri

Sur dışında sonradan önemli bir yerleşim merkezi haline gelip büyük kadınlıklar arasına girecek olan Eyüp bölgesinin imar ve ihyasına yönelik ilk adım Fatih tarafından atıldı. Daha önce Eyüb Ensarî'nin mezarı olarak tesbit edilmiş olan mevkide bir imaret, bir medrese, bir cami ve bir hamam inşa ettirdi. Ayrıca mezarı üzerinde de bir türbe yaptırdı⁴. Bu şekilde nüfus çekmek üzere çekirdek yapıları oluşturulmuş olan Eyüp civarı, ilerleyen tarihlerde gerek devlet adamları, gerekse ayân ve eşrafın öncülük ettiği imar ve iskân faaliyetine sahne olarak kısa sürede gelişti ve "Haslar" adıyla oluşturulan kazanın merkezi oldu. Bu bölgenin imarı, sonraki yıllarda art alanında yeni mahalleler ve köyler kurulmasına ön ayak olacaktır.

Fatih'in sur dışında iskâna açmak istediği alan, kendine has olarak ayrılmış çok geniş bir sahayı kapsamaktaydı⁵. Bu coğrafyanın iskânında

² Fetih'ten sonra sur içinin imarı maksadıyla yapılan ticarî ve dinî yapılar, yeni nahiyelerin ve mahallelerin oluşumu, nüfusun ve iskânın sur içindeki gelişim süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İnalçık, "İstanbul", s. 220-237.

³ Kritovulos'tan naklen Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Ankara 1958 (*İstanbul Mahalleleri*), s. 72; aynı bilgi Stefanos Yerasimos'ta da yer almaktadır (Yerasimos "15. Yüzyılın Sonunda Haslar Kazası" ["Haslar Kazası"], *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam* -Editör Tülay Artan-, İstanbul 1998, s. 84).

⁴ Mehmed Neşrî, *Neşrî Tarihi, Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. II (yay. Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen), Ankara 1987, s. 711.

⁵ XV. yüzyıla ait olarak İstanbul'un sur dışı kesimindeki iskâna dair en kapsamlı kayıt 904/1498 tarihli Haslar Kazası tahrir defteridir. Yaklaşık altı sene sonra Sultan II. Bayezid'in vakfına katılacak olan köylere ait bilgileri ihtiva eden bu defter iki kapsamlı çalışmaya konu olmuştur. Ö. L. Barkan ("XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", "Toprak İşçiliği", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*, İstanbul 1980, s. 575-716) ve Stefanos Yerasimos (*a.g.m.*, s. 82-102) yaklaşık 58

gerekli olan nüfusu bulmak zor olduğundan, öncelikli olarak savaşlarda ele geçirilen esirlerden kendi hissesine düşenler kullanıldı⁶. Böylece sefer ve akınlarda ele geçirilen büyük insan kitleleri değerlendirilmiş olmaktadır⁷. Köle statüsündeki bu kişiler, yarıcılık usulüyle⁸, yani ziraat için gerekli olan tohum, alet ve edevatın devlet tarafından verilmesine karşılık olarak elde edilen mahsulün yarısının devlete, diğer yarısının da kendilerine ait olduğu bir sistemle toprağı işleyeceklerdi. Ortakçı olarak da adlandırılan bu esirler, Fatih'in 1454-1463 yılları arasında Sırbistan, Mora, Arnavutluk, Bosna ve Anadolu'da giriştiğı seferler sırasında ele geçirdiğı yerlerden getirilmişlerdir⁹. 1456'de Sırp, Macar ve Bulgarlar; 1457-1458'de Mora ve Korent ahalisi, 1459'da Moralılar, Amasrahlar ve Ermeniler şehir civarındaki köylerde iskân edildiler. Kritovulos, dört binden fazla kadın ve çocuğun İstanbul etrafına yerleştirildiğini ifade etmektedir¹⁰. 1466 Arnavutluk seferinden getirilenlerle, biraz daha geç tarihli olarak 1479'da Aya Mavra, Kefalonya ve Zante fetihlerinde ele geçirilen esirlerin de İstanbul çevresine iskân edildiğı bilinmektedir¹¹.

İstanbul civarına sadece esir konumundaki Hıristiyanlar yerleştirilmemiştir. Zimmî konumundaki hür Hıristiyan reaya ile bazı Müslüman gruplar da "sürgün" olarak bu bölgeye gönderilmişlerdir. Hıristiyan sürgünlerin geldikleri yerler, Alasonya, Angelikasrı, İzdin, Kalkandelen, Kosova, Mora ve Prespa bölgeleridir. Buralardan İstanbul çevresine sürülen kişiler, bu bölgelerin fethinden sonra, yani esir olmadan reaya konumuna girdikten sonra sürgün edilmişlerdir. Müslüman sürgünler içinde Akçakoyunlu Türkmen aşiretleri de vardı. Bunlar Fatih'in Akkoyunlu seferi sırasında sürülmüş Türkmen gruplarıydı. Mesela bugünkü Haraççı köyünde Akçakoyunlu Türkmenleri sakindi¹². XV. yüzyıl ortalarında iskân olunan bu Türkmen gruplarının varlığına iki yüz yıl sonrasına ait belgelerde

---

yarım asır arayla aynı bilgileri farklı amaçlarla incelemişler ve Fatih Sultan Mehmet dönemine ait iskânı tahlil etmeye çalışmışlardır. Barkan bu ortakçı, sürgün ve kendi isteğıyle yerleşen zümrelerin hukukî ve malî statüsü üzerinde ayrıntılı değerlendirmelerde bulunmuştur. Yerasimos da, bu grupların nüfus durumlarını derinlemesine tahlile tabi tutarak önemli sonuçlara ulaşmıştır.

⁶ Barkan, "Toprak İşçiliğı", s. 582.

⁷ Yerasimos, *a.g.m.*, s. 92.

⁸ Barkan, *a.g.m.*, s. 582.

⁹ Yerasimos, *a.g.m.*, s. 84.

¹⁰ Ayverdi, *İstanbul Mahalleleri.*, s. 72-74.

¹¹ Yerasimos, *a.g.m.*, s. 84.

¹² Yerasimos, *a.g.m.*, s. 87, 91.

de rastlayabilmek mümkündür¹³. Bu göçebe gruplardan başka Anadolu'dan sürgün olarak gönderilen Kürt aşiretlerinin meskun olduğu Danişmendlü, Depeviran ve Işıklı isimli üç köy deftere kaydedilmişti¹⁴. Toplam 56 köyü bu göçebe unsurlar meydana getirmişti. 1498 tarihli Haslar kazası tahrir defterindeki isimler üzerinde yapılan incelemede, Türkmenlerden oluşan köylerden 17 tanesinin en fazla bir önceki nesil tarafından kurulduğu ortaya konmuştur¹⁵.

Ortakçı ve sürgün arasındaki fark, birincilerin seferler sırasında esir edilmiş olmaları, ikincilerin ise, hür statüde iken göçe zorlanan halk olmalarıdır¹⁶. Meselâ, Mora'dan gelenlerin çoğu ortakçı (esir), bir kısmı sürgündür. Bu sürgünler, deftere "sürgünân-ı Davud Paşa", "İskender Paşa", "Nasuh Bey" şeklinde, ya kendilerini sürgün olarak getirmekle görevli komutanların isimleriyle; ya da "sürgünân-ı Mora" gibi geldikleri yeri belli edecek ibarelerle kaydedilmişlerdir¹⁷. XVI. ve XVII. yüzyıl belgelerinde rastlanan Silivri'ye (sonradan Çatalca'ya) bağlı Sürgün(lü) köyü, muhtemelen bu şekilde sürülen ahali tarafından kurulmuş olmalıdır¹⁸.

¹³ "Silivri nâhiyesine tâbi Köstemir nâm karyede sâkin Türkmân tâifesi" BOA, İstanbul Ahkâm Defteri, nr. 1, s. 145, hüküm 641, evâil-i B. [1]156/21-30 Ağustos 1743); Terkos'un Tirkeşe köyündeki Türkmenler BOA, İAD, nr. 3, s. 291, hüküm 1074, evâhir-i B. 1167/14-23 Mayıs 1754; BOA, İAD, nr. 7, s. 232, hüküm 703, evâsıt-ı Ra. 1179/28 Ağustos-6 Eylül 1765); Süleymaniye Vakfı'na ait Çoksekban mukataasına ait arazilerde ziraatle uğraşan "hoşnişin re'âyâ" (BOA, KK, defter nr. 2528, s. 235, hüküm 1, 9 Ra. 1184/3 Temmuz 1770).

¹⁴ Yerasimos, *a.g.m.*, s. 91. Bu zümrenin kaydedildiği Haslar kazası defterinin tarihinden (1498) üç yıl sonrasına ait olup Haslar (Eyüp) kadısına yazılan bir ferman suretinde "Anadolu'dan sürülen Kürd taifesi"nden bahsedilmektedir (İlhan Şahin-Feridun Emecen, *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkâm, II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri [Ahkâm Defteri]*, İstanbul 1994, hüküm 146). Bunlar muhtemelen tahrir defterindeki grubu işaret ediyor olmalıdır. Ancak bu sürgün Kürdler, iskân olundukları yerdeki halk tarafından istenmemekte ve yerlerinden "göçürmek"le tehdit edilmektedirler. Ayrıca, Terkos nahiyesinde XVIII. yüzyıl boyunca göçebe Kürd aşiretlerinin varlığı bilinmektedir: Karacaviran köyü ile Istranca arasında, Fatih Sultan Mehmed Vakfı'na ait mandıra arazisi, Sultan Bayezid Vakfı'na ait Yayla köyünde sakin olan ve belgelerde "göçer evli" olarak ifade edilen Kürd aşireti tarafından işgale uğramıştır (BOA, İAD, 2/82/276, evâhir-i M 1159 /13-22 Şubat 1746).

¹⁵ Yerasimos, *a.g.m.*, s. 92.

¹⁶ Yerasimos, *a.g.m.*, s. 85.

¹⁷ Yerasimos, *a.g.m.*, s. 86.

¹⁸ "Silivri kazâsına tâbi Sürgün nâm karye" (BOA, Mühimme Defteri, nr. 27, s. 397, hüküm 950, 29 M. 983/28 Nisan 1576; "Çatalca nâhiyesine tâbi Sürgünli nâm karye" (BAO, Atik Şikâyet Defteri, nr. 29, s. 192, hüküm 852, evâhir-i S. [1]110/29 Ağustos-6 Eylül 1698)

Sürgünler köle değil, hukukî olarak hür konumdaki köylülerdir¹⁹. Köle olan ortakçılar da, kısa bir süre sonra hürriyetlerine kavuşabilme imkânı bulabilmişlerdir. Bunların dışında sayıları az da olsa, kendi isteğiyle gelip köylere yerleşen nüfus da bulunmaktaydı²⁰. Köylerin bazıları sadece ortakçı, bazıları ise karışık yapıdaydı. Sur dışında iskân faaliyetinin sur içine göre daha başarılı yürütüldüğü tahmin olunmaktadır. İstanbul sur dışı bölgesindeki iskânın, büyük ölçüde 1470'li yılların ortalarında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Sonraları Teselya'dan, Epir'den, Hersek taraflarından ve bugünkü Ege adalarından yapılan küçük çaplı sürgünler sur dışı iskânının yapısını pek değiştirmemiştir²¹. Bugün şehirle bütünleşmiş olan köylerden Flori (Florya), Ayastefanos (Yeşilköy), Aya Mama (Yeşilyurt-Ataköy), Beşiktaş, Maçukat (Maçka), Has der-Kiremitlik (Hasköy) hepsi birer ortakçı köyü idiler. Boğaziçi köylerinden Kalonagros'a (Büyükdere) Slovenler, Tarabya'ya Boşnaklar, İstinye'ye Türkler²², Asomata'ya (Arnavutköy) Arnavutlar, Aya Foka'ya (Ortaköy) ise Slavlar yerleşmişlerdi.

Bu şekilde ortakçı köleler, sürgünler ve kendi isteğiyle gelip yerleşenlerin oluşturduğu köy ve cemaatlerin sayısı 179'u bulmaktadır²³. Bunlardan 67'sinde sadece Müslümanlar sakindi. Ancak Hıristiyan ortakçıların köylerinde az miktarda Müslüman nüfus da yer alıyordu. İlk iskân başlamasından 1498 tarihli defterin kaydedildiği tarihe kadar bazı esirlerin çocukları ve torunları hür reaya konumuna geçmeye başlamışlardı. Mesela ismi bugün de bilinen Azadlu köyünde, 1498'de çoğunlukla azat edilmiş

¹⁹ Osmanlı hukukî ve malî sisteminde sürgün uygulamaları her zaman iskân amacı taşımıyordu. Bazı kişiler işledikleri suçlardan dolayı yaşadıkları yerlerden çıkarılıp başka bölgelere "*nefy ve teb'id*" yani sürgün edilirler, ya da malî bir yükümlülük karşılığında sürgün gönderilebilirlerdi. Nitekim, 1626 tarihli bir fermanla, vergilerden muaf olmak kaydıyla İstanbul civarındaki çayırarda "*mirî otluk yıgıcıları*" olan zimmiler "*sürgün tâifesi*" olarak ifade edilmişlerdir (İstanbul Müftülüğü Şer'îye Siciller Arşivi-İMŞSA, *Havâs-ı Refia Kadılığı- HRK*, defter nr. 27, s. 77, sıra 6, 13 Safer 1034/4 Kasım 1626).

²⁰ Meselâ Küçükçekmece ve Büyükçekmece'ye bu şekilde kendi gelip yerleşenler vardı (Yerasimos, *a.g.m.*, s. 90)

²¹ Yerasimos, *a.g.m.*, s. 92.

²² İstinye'de İmparator Kostantin'e atfedilen bir kilisenin bulunması (Stefanos Yerasimos, *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, İstanbul 1993, s. 123), burada Rumların da olabileceğini akla getirmektedir.

²³ Yerasimos, *a.g.m.*, s. 88. İnalçık, köy sayısını Barkan'dan alarak 163 olarak göstermektedir ("İstanbul", s. 233). 1498 tarihli defterden yaklaşık altı sene sonra tesis edilen Sultan İkinci Bayezid Vakfı vakfiyesinde köy sayısı 165 olarak görülmektedir. Ancak birkaç köy Anadolu yakasındadır (Sultan İkinci Bayezid Vakfı'na ait Cemâziyelâhir 911/Kasım 1505 tarihli vakfiyenin 27 Muharrem 1214 tarihli Arapça suretinin tercümesi için bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi-VGMA, defter nr. 2113, s. 195, sıra 33).

köleler meskundu. Köylerdeki ortakçı kölelerden din değiştirip Müslüman olanlar da vardı²⁴.

İskân edilen nüfusun % 60'nı Hıristiyanlar, % 40'nı da Müslümanlar oluşturuyordu²⁵. Hıristiyanların sayısı 8.532, Müslümanların ise 5.590 kadar hesaplanmıştır. Bu şekilde XV. yüzyılın sonlarında Avrupa yakasında İstanbul civarına fetihten sonra yerleştirilen toplam nüfus ise 14.191 olarak tahmin edilmektedir²⁶.

Haslar kazası tahrir defterinden (1498) yaklaşık 20 yıl öncesine ait verilere göre, İstanbul'un sur dışı bölgesindeki mahalle sayıları ve isimleri şöyle idi:

Semt Adı	Mahalle İsimleri
Eyüp	Abdülvedud Camii Mh. Cami-i Kebir Mh.
	Fethî Çelebi Camii Mh Kasım Çavuş Mescidi Mh.
	Mehmed Bey Mescidi Mh. Otağcibaşı Mescidi Mh.
	Sofular Mescidi Mh. Ülice (Ödlice) Baba Mescidi Mh.
Kasımpaşa	Sarı Lütfi Mescidi Mh. Tahta Kadı Mescidi Mh.
Kabataş	Kabataş Mh.
Beşiktaş	Ekmekçibaşı Mescidi Mh. Rum Ali Mescidi Mh.
Kuruçeşme	Kuruçeşme Mh.
Rumelihisarı	Rumelihisarı Mescidi Mh. (hisar içinde)

²⁴ 2 Nisan 1489 tarihli temliknamede, Sultan İkinci Bayezid tarafından Defterdar (Cenderezizâde) Muhiddin Çelebi'ye mülk olarak verilen Ayas köyünde sakin "altı ev esirler" in kendilerinin, kardeşlerinin, çocuklarının ve eşlerinin isimleri belirtilmiştir. Yirmi beş nüfus arasında gayri müslim isimleri yanında Şeref, Nefise, Ali, Bülbül, Fatma, Balaban, Kadem, Ayşe, Mehmed ve Murad gibi Müslüman isimlerine rastlanması, iskânın gerçekleşmesinden bir nesil sonra bunların yaklaşık yarısının din değiştirdiğini ortaya koymaktadır (VGMA, defter nr. 740, s. 73, sıra 25). 1489'da altı esir hanesinden oluşan Ayasağa köyü, Evliya Çelebi zamanında 200 haneye çıkmıştı (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi I. Kitap [Seyahatnâme]* -haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı-, İstanbul 2006, s. 239).

²⁵ Güvenlik endişesiyle sur içinde Müslüman nüfusun çoğunlukta olması politikasına (İnalçık, "İstanbul", 222) sur dışında pek dikkat edilmemiş gözüküyor.

²⁶ Yerasimos, "Haslar Kazası", s. 89-92; Ayverdi Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki bir belgeye dayanarak 1477 senesinde Eyüp, Hasköy, Kasımpaşa, Tersane, Tophane, Fındıklı, Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy, Rumelihisarı ve Baltalimanı'ndaki mahallelerde toplam 13-14 bin nüfusun bulunduğunu hesaplamıştır (*İstanbul Mahalleleri*, s. 82).

Baltalimanı	Paşmakçı Őucaüddin Mescidi Mh.
Anadoluhisarı	Anadoluhisarı Mescidi Mh.
Üsküdar	Rum Mehmed Paşa Camii Mh. Toygar Hamza Mescidi Mh.
Salacak	Salacak Camii (Fatih Camii) Mh.

*Tablo 1: Fatih Devri'nin Sonlarında İstanbul'un Sur Dışı Mahalleleri*²⁷

Adı geçen mahallelerden bilhassa Boğaziçi'nde bulunanlarda ortakçı veya sürgünlerin meskun olduğu, Haslar kazası tahrir defterinde görülebilmektedir. Daha bu tarihlerde bir cami ya da mescid etrafında Müslüman mahallelerinin kurulmuş olması dikkati çekmektedir. Eyüp'ün kısa sürede gelişerek sekiz mahalleye ulaştığı; ileriki tarihlerde önemli yerleşim merkezleri haline gelecek olan Kasımpaşa ve Beşiktaş'ta da yeni Müslüman mahallelerinin kurulduğu görülebilmektedir.

Padişah hassı statüsündeki bu yerleşim birimleri, güneyde Marmara kıyısına, batıda Çatalca bazen Silivri ve hatta Vize'ye, kuzeyde Karadeniz kıyısına, doğuda ise Boğaziçi sahili boyunca uzanan çok geniş bir alanı kaplamaktaydı²⁸. Yaklaşık nüfusu 15 bini bulan ortakçı ve sürgün ahali, bu saha içindeki eski veya yeni oluşturulan köylere iskân edilerek, hem bölgenin asâyişi sağlanmış, hem de arazide ziraâ faaliyetinde bulunarak XVI. yüzyılın başlarında Sultan İkinci Bayezid Vakfı'na katılacak olan bu coğrafyayı imar etmişlerdir.

B. XVI. yüzyılda iskânın gelişimi

Bu yüzyıl içinde sur dışındaki iskânın dinamikleri de değişmeye başlayacaktır. Devletin sur iini imar ve nüfuslandırma gayretleri devam ettiėinden²⁹, şehrin nüfusu hızla artmış ve mahalleler arasındaki boş alanlar dolmaya başlamıştı. Bugün Vatan Caddesi olarak bilinen güzergâh boyunca uzanan Bayrampaşa deresi civarındaki alanlar da meskûn hale gelmeye başlayınca, sur kapılarına doğru ve hatta surların dışında yeni yerleşim alanları kurulmaya başladı. Böylece sur dışı bölgesi, iki kanaldan yani hem

²⁷ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 53-55. Söz konusu mahallelerin, İstanbul'un sur dışı yerleşimlerinin tamamını kapsadığı söylenemez. Bunlar muhtemelen kaynaklardan varlığına ulaşılabilen mahalleler olup, sayının daha fazla olma ihtimali vardır.

²⁸ Bkz. Ek 1: *Harita 1: Sultan İkinci Bayezid Vakfiyesindeki köyleri gösterir harita.*

²⁹ Yüzyıl başlarına ait bir ferman kaydından, Fatih döneminde yoğun bir şekilde uygulanan sürgün politikasının, XVI. yüzyıl başlarında hâlâ sistemli bir şekilde uygulanmakta olduğu anlaşılıyor (Şahin-Emecen, *Ahkâm Defteri*, hüküm 86, 91, 183, 357, 369).

sur içi nüfustan hem de ülkenin değişik bölgelerinden gelen unsurlardan beslenmeye devam ederek gelişmesini devam ettirdi.

Yedikule civarında daha XV. yüzyılda Fatih'in Ayasofya vakıflarına gelir getirmek amacıyla yaptırdığı mezbaha ve tabakhaneler civarında bir yerleşim meydana gelmeye başlamıştı. 1572 tarihli bir ferman kaydında buradaki yerleşim "*mahalle*" olarak ifade edilmektedir³⁰. Surların dışında kapılara yakın mevkiiler, yeni yerleşimler için cazip alanlardı. Dinî yapılar tesis edecek hayır sahipleri için, belki de sur dışındaki araziler hem genişlik hem de fiyat bakımından içeridekilere nazaran daha uygun imkânlar sunmuş olmalıdır ki, XVI. asırda surların dışında yeni mahalleler teşekkülüne yol açacak bu tip kurumların sayısı artmaya başlamıştır. Topkapı'da surun dışında Merkez Efendi Camii ve tekkesi ile Takyeci İbrahim Ağa Camii, bu isimlerle anılan yeni mahallelerin kurulmasına yol açmıştır. Merkez Efendi Camii'nin biraz ilerisinde yüzyılın sonlarına doğru (1597) Yeniçeri Kâtibi Malkoç Mehmed Efendi tarafından inşa ettirilen mevlevîhane de, bu bölgedeki iskânı artıran yeni bir etken olmuş³¹, hatta buradaki sur kapısının (Yenikapı) isminin sonraki dönemlerde Mevlevikapı olarak anılmasına zemin hazırlamıştır. Her üç yapı da, başlangıçta birer tasavvuf kurumu olarak inşa edildiklerinden, bu bölgede ilk meskun olan ahalinin, bu yapıların ait olduğu tasavvuf kollarının müntesibleri oldukları düşünülebilir.

XVI. yüzyılda Haliç kenarları nüfus yoğunluğu artan bölgeler arasındaydı. Daha Fatih döneminde iskân açısından belirli bir seviyeye ulaşmış olan Eyüp ve civarı bu gelişmesini hızla sürdürdü. Tersanenin bulunduğu Kasımpaşa civarında, bu büyük sanayi tesisinde çalışanların ikamet ettiği mahalleler kurulmaya başladı. Kanunî ve İkinci Selim zamanında kurulan mahallelerin sakinleri adalardan, Yunanistan'dan ve Gürcistan'tan sürgün olarak getirilen denizcilik ve demircilik konusunda mahir kişilerden oluşuyordu³². Bu bölgenin ihyâsında sahile yakın yerde Kasım Paşa ve biraz ileride Okmeydanı istikametinde Piyale Paşa'nın

³⁰ BOA, MD, nr. 19, s. 83, hüküm 184, 29 Muharrem 980/11 Haziran 1572. Belgede geçen "*selhânemde mütemekkin olan Müslüman tâifesi*" şeklindeki ifadede, yerleşimin oluşmasındaki temel etkenin, bu hayvan kesim ünitelerinin olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Belgede ayrıca "*Sultan Mehmed Han*"ın yaptırdığı bir mescidden de bahsedilmektedir. Böylece klâsik Osmanlı mahallelerini meydana getiren dinamiklerden ikisine yani, bir dini yapı ile iktisadî işletmelerden biri olan mezbahaların varlığına rastlamış oluyoruz. Divan-ı Hümayun'dan çıkan ferman, bu yapılar etrafında oluşan "*mahalle halkı*"na verilmiştir. Burada bu yüzyıl içinde 27 debbağhane, 32 mezbaha, 5 kirişçi dükkanı bulunduğu kaydedilmiştir (İnalçık, "İstanbul", s. 228).

³¹ İnalçık "İstanbul", s. 228.

³² Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul 1991, s. 39.

yaptırdıkları cami, medrese, sıbyan mektebi, tekke, çeşme ve hamam gibi yapılardan oluşan külliyelerin³³ de etkisi olduğu şüphesizdir. Yüzyılın son çeyreği içinde Hasköy'deki nüfusun içine Yahudiler de dahil oldu. Kendilerine burada daha 1582'de bir mezarlık yeri tahsis edilen bu zümreden Eminönü civarında sakin olanlar, 1597 yılında burada Valide Camii (Yeni Cami)'nin inşasına başlanması üzerine Hasköy'e taşındılar³⁴.

Haliç ve Boğaziçi kıyılarındaki iskânın ve şehir dokusunun gelişmesinde Mimar Sinan'ın katkısı da göz ardı edilemez. Sonradan her birinin etrafında bânilerinin adıyla anılan birer mahalle kurulmasına ön ayak olan bir çok dinî ve sosyal kurum Mimarbaşı Sinan tarafından inşa edilmiştir. Eyüp ile surlar arasında Zaloğlu Mahmud Paşa ve Defterdar Mahmud Çelebi (1541) camileri; Alibeyköy'e doğru Şah Sultan camii; Sütlüce'de Çavuşbaşı camii; Kasımpaşa'da aynı isimle anılan külliye; Piyalepaşa'da aynı isimle anılan külliye; Tophane'de Kılıç Ali Paşa ve Muhyiddin Çelebi camileri; Fındıklı'da Cihangir camii, Kazasker Mehmed Vusulî Efendi (1565) cami, mekteb ve hamamı; Beşiktaş'da Sinan Paşa camii (1555) Mimar Sinan'ın eserleridir³⁵. Haliç'in her iki yakası arasındaki bu canlılık daha 1553'de elçi Busbecq ile İstanbul'a gelen ressam Lorichs'in tablolarına da yansımıştır³⁶.

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Haliç ve Boğaz'da görülen bu iskân ve imar faaliyeti hız kazanarak devam ederken, şehir hinterlandında da yeni yerleşimler ortaya çıkıyordu. Boğaziçi köylerinden Fener ve Sarıyer arasında Karaağaç isimli boş araziye 1575 senesinde bir miktar gayri müslim nüfus gelip "yurt tutmak" için Sultan İkinci Bayezid mütevellisinden izin almışlardı³⁷. Haslar kadısına yazılan bir fermanla, yolcuların emniyetinin

³³ İnalçık, "İstanbul", s. 228; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, s. 204-205.

³⁴ İnalçık "İstanbul", s. 235-236. Bu tarihlerde sur içinde "Tekfursaray mahallesi" yakınında sakin olan ayrı bir Yahudi cemaati de bulunmaktaydı (6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-Trankripsiyon ve İndeks 1 [6 Numaralı Mühimme], (haz. Heyet), Ankara 1995, hüküm 309, 26 Ra. 972/1 Kasım 1564.

³⁵ İnalçık "İstanbul", s. 228.

³⁶ Semavi Eyice, *Tarih Boyunca İstanbul*, İstanbul 2006, s. 73. Hollanda Leiden'de bulunan 11 metrelik tabloda Haliç'teki mavnalar ve büyük kalyonlardan başka, kıyılardaki iskânın yoğunluğunu gösteren, iki kıyı arasında çalışan küçük yolcu kayıklarının sıklığı dikkati çekmektedir.

³⁷ BOA, *Mühimme Zeyli Defteri [MZD]*, nr. 2, s. 312, hüküm 838, 21 Şevval 983/24 Aralık 1575. Merkezî yönetim burada boş arazide bir köy kurulmasına izin verirken, -aslında ileriki yüzyıllarda birer yerleşim birimi haline dönüşecek olan çiftlik ve mandıra benzeri bir iktisadî ünite olan- koyun ağıllarının kaldırılmasını istemiştir. Ancak buradaki gerekçe de yine güvenlikle ilgilidir: Karadeniz boğazındaki fener yakınlarında bulunan ağıllarda gece yakılan ateşler, gemicileri yanıltmakta ve gemilerin karaya vurup mal ve can kaybına neden olmaktaydı (6 Numaralı Mühimme, hüküm 160, 18 Safer 972/25 Eylül 1564; BOA, MD, nr. 12, hüküm 610, 8 Zilkade 978/3 Nisan 1571).

sağlanması maksadıyla yeni bir derbend köyü oluşturulmasından söz edilmektedir. Silivri'ye bağlı Kulfallu köyü sınırları içinde, Yeniköy isimli mevrada Devletli Kavak isimli tehlikeli bir geçit güzergâhı üzerinde vergilerden muaf olma karşılığında bir derbend köyü kurulması 1587 yılında kadı tarafından teklif edilmiş, devlet merkezi de bu talebi uygun görmüştür³⁸. Ayrıca XVII. yüzyıla ait bir *Mühimme* kaydından, daha Kanunî zamanında Haslar kazasında "Arablu" isimli vadi içine yetmiş sürgün hanesi yerleştirilerek bir derbend köyü teşkil edildiği öğrenilebilmektedir³⁹.

Devlet ihtiyaç veya zaruretten bazı mevkilere yeni nüfus getirip yerleşim birimleri kurarken, aslında aşırı artan nüfusun hem şehir hem de civarı için sakıncaları da olduğunu fark etmeye başladı ve bazı tedbirler almayı düşündü. Selanikî Mustafa Efendi, 1563 Eylül'ünde İstanbul ve civarında meydana gelen ve Kanunî'nin de av sırasında ölüm tehlikesi atlattığı büyük sel felâketinde şehir civarındaki su kemerlerinin yıkılıp su sıkıntısı çekildiğinden bahsettiği yerde ayrıca, devlet merkezinin XVI. yüzyılın ortalarında İstanbul'a göçe bakış açısını da ortaya koyan ilginç bir bilgi de aktarmaktadır⁴⁰: Kanunî av için sıkça gittiği Kâğıdhane civarında Bizans'dan kalma eski su yollarını görür. Suyolcu olarak görevli gayri müslim bir ustadan bunlar hakkında bilgi toplamaya başlar. Bunu öğrenen Sadrazam Rüstem Paşa ustayı gizlice tutuklatır. Sonradan bunu duyan Kanunî bir gün Kâğıdhane'ye yine av için gidildiğinde bir ayak divanı kurar ve Rüstem Paşa'ya bunun nedenini sorar. Sadrazam Rüstem Paşa da aslında su getirilmesine karşı olmadığını ancak, su getirilip İstanbul'un her mahallesine birer çeşme yapılırsa "etrâf u eknâf" vilayetlerde olan ahalinin İstanbul'a akın edeceğini, nüfus artışı sebebiyle bunlara yiyecek ve içecek yetiştirmenin zor olacağını, ordu birliklerinin sıkıntı çekeceğini, bu nedenle de fiyatların artacağını, çiftini çubuğunu bırakanların İstanbul'a gelip ziraat arazilerinin boş kalacağını söyler. Hatta bu sıkıntıların yakın zamanda anlaşılamayabileceğini, ancak sonraki padişahlar döneminde büyük müşkilat çekileceğini öne sürer. Nitekim Selanikî Mustafa Efendi de, Rüstem Paşa'nın bu öngörüsünde ne kadar haklı olduğunu şu ifadelerle kaydetmişlerdir: "Fi'l-hakika otuz yıldan sonra saltanata lâzım gelecek muzâyakayı kayırup haber vermişler".

XVI. yüzyılın ortaları, artık nüfusun yerinden oynamasının, İstanbul ve civarında yoğunlaşmasının nelere mâl olabileceğinin tahmin edilmeye başlandığı dönemdir. Artık bir yüzyıl öncesinin, İstanbul'u cazip kılma ve

³⁸ BOA, MD, nr. 62, s. 23, hüküm 63, 11 R. 995/21 Mart 1587.

³⁹ BOA, MD, nr. 80, s. 430, hüküm 1027, 24 Zilhicce 1023/25 Ocak 1615.

⁴⁰ Selanikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selâniki* (haz. Mehmet İpşirli), İstanbul 1989, s. 3-4.

buraya gerek sürgün yoluyla gerekse gönüllü nüfus çekme politikasından vazgeçildiği, aksine böyle bir hareketliliğin önlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Eylül 1567 tarihli bir *Mühimme* hükmünde⁴¹, İstanbul ve civarına yapılan göçün üç bakımdan mahzurlu olduğuna dikkat çekilmektedir: Birincisi, terk edilen bölgelerde ziraî üretimin azalması sipahinin timar gelirinin düşmesine yol açıp ordu birliklerinin zayıflamasına neden olacak; ikincisi, merkezî hazinenin öşür gelirini olumsuz yönde etkileyecek; üçüncüsü ise göçmenlerin yerleşeceği İstanbul, Eyüp ve Kasımpaşa mahalleleri iaşe sıkıntısı içine düşecektir. Bu yüzden Haslar ve Üsküdar kadılarına yazılan fermanlarda, Eyüp'ten Rumeli Fener'ine kadar olan bölge, Kasımpaşa deresi boyundaki mahalleler, Üsküdar'dan Yoros'a kadar bütün sahillerde teftiş yapıp beş sene içinde dışarıdan gelip buralarda meskun olanların bir deftere kaydedilerek merkeze bildirilmesi, bundan sonra da adı geçen mevkilere gelip yerleşmek isteyenlere de müsaade edilmemesi istenmiştir. Bu tarihte zaman aşımı olarak beş sene baz alınmıştır. Bir sene sonra Galata kadısı da benzeri bir fermanla uyarılmış ve Nakşe dükaliğına bağlı adalardan göçüp Galata'nın sur içi ve sur dışında yerleşen ahalinin geldikleri yere gönderilmesi emredilmiştir⁴². Fermanla öne çıkarılan mahzur, adaların gelirinin azalmasıdır.

Tüm bu tedbirlere rağmen göçün önlenemediği ve devletin bu konuda daha sert bir tutum içine girdiği görülmektedir. 1579 tarihinde hâlâ beş yıllık zaman aşımı dikkate alınmakta ve bu süre içinde Anadolu ve Rumeli bölgesinden gelen herkesin şehirden gönderilmesi istenmektedir⁴³. Artık devletin şehre göçenlerin verdiği sıkıntıdan iyice bunaldığı ve göçmen durumdaki halkı kastederek, görevlilerden "*şehri eşkiyâdan*" temizlemeleri talep edilmektedir. XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, devletin göçmenlerle baş edemez duruma geldiği görülmektedir. Devlet, yerine gönderemediği ahalinin mükellef olduğu vergileri göç ettikleri, Galata, Haslar ve Üsküdar bölgelerinde ödemelerine izin verdiği bilinmektedir. Ancak vergi tahsilinde zaman aşımı on yıla çıkarılmıştır. Yani on yıldan fazla zamandan beri İstanbul ve civarına yerleşmiş olanlar vergilerini burada ödeyeceklerdir. Bunlardan 12 akçe bennâk, 6 akçe mücerred ve 12 akçe çift bozan resmi olarak toplam 30'ar akçe tahsil edilecektir⁴⁴.

⁴¹ 7 Numaralı *Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks 1* [7 Numaralı *Mühimme*], (haz. Heyet), Ankara 1998, hüküm 130.

⁴² 7 Numaralı *Mühimme*, hüküm 463, 22 Cemâziyelevvel 975-24 Kasım 1568.

⁴³ BOA, MD, nr. 36, s. 301, hüküm 795, 9 R. 987/5 Haziran 1579. Fermanla, gece evlerin basılması, adam öldürülmesi, hırsızlık yapılması başlıca neden olarak gösterilmektedir.

⁴⁴ İMŞSA, *Galata Kadılığı [GK]*, defter nr. 191, s. 462, kayıt 1, 17 Zilhicce 1006/21 Temmuz 1598; kezâ aynı konudaki başka bir ferman sureti için bkz., aynı defter, s. 489, kayıt 4, 5 Rebîulevvel 1007/6 Ekim 1598. Vergi tahsil görevlisi çavuş ile mükellef

C. XVII. Yüzyıl: “Büyük Kaçgun”

XVI. yüzyılın son çeyreğinde iyice artan suhte ve Celalî isyanları, özellikle 1596'dan sonra Anadolu'daki halkın yerini yurdunu bırakıp büyük şehirlere, bu arada İstanbul'a hatta Rumeli'ye kaçmalarına yol açmıştı. 1603-1608 arası gerçekleşen bu hareketlilik, “büyük kaçgun” olarak adlandırılır⁴⁵. Alınan tedbirler sonucu İstanbul'un içine girmek oldukça zor olduğundan, Anadolu'dan kaçan halk, Galata, Eyüp ve Üsküdar mıntıklarına yerleşiyordu. Ancak devlet “eşkiya” olarak tanımladığı bu grupları buralarda da barındırmak niyetinde değildi. 1608 yılında her üç kadiya gönderilen fermanlarda, mahallelerde, hanlarda, odalarda kalan kişilerin birbirlerine kefil yapılmasını, kefil olmayanların başka yerlere sürülmesini bildirmektedir⁴⁶. Anadolu'dan göçen ve İstanbul'a alınmayan unsurlar, muhtemelen barınma endişesi ve bir yolunu bulup sur içine girebilme ümidiyle, İstanbul'a oldukça uzak mevkilere dahi yerleşmeyi göze alıyorlardı. Ancak merkezî yönetim bu niyeti sezmiş olmalı ki, Haslar kadısının yetki alanı içinde kalan Midye, Terkos, Büyükçekmece, Küçükçekmece, Silivri ve Ereğli bölgelerinde de teftiş yapılmasını ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinden 20 yıl içinde gelip yerleşenlerin geldikleri yerlere gönderilmesini istemiştir⁴⁷. Bu göçmenlerin bir kısmı, “ekâbir çiftliklerinde” hizmetkâr olarak yerleşmişlerdir.

Anadolu'da düzeni büyük oranda sağlayan Kuyucu Murad Paşa, İstanbul'a döndüğünde sadece isyan nedeniyle kaçan köylüleri geri döndürmek üzere yeni bir iskân fermanı çıkartmıştır. Buna dayanarak 7.000'den fazla Ermeni ve Türk nüfusun geri gönderildiği kaydedilmektedir⁴⁸. İstanbul ve civarına göç eden zümreleri geri göndermede kıstas alınan zaman aşımı süresi, XVII. yüzyılın başlarına kadar 5 ve 10 yıl iken, bu yüzyılın başında 20 yıla çıkarılmış, hatta IV. Murad'ın

---

göçmenler arasında çıkan tartışmadan anlaşıldığı kadarıyla, bu konudaki ihtilaf için taraflar daha önceki tarihlerde birkaç defa Divan-ı Hümayun'a müracaat etmişlerdi.

⁴⁵ Mücteba İlgürel, “Celâlî İsyânları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi [DİA]*, c. 7, s. 253.

⁴⁶ BOA, MD, nr. 76, s. 126, hüküm 326, 6 L. 1016/24 Ocak 1608.

⁴⁷ İMŞSA, HRK, nr. 12, s. 145, kayıt 3, evâhir-i R ahir 1022/9 Temmuz 1613; kezâ, aynı defter, s. 146, kayıt 1, evâhir-i R evvel 1022/30 Nisan 1613.

⁴⁸ Cengiz Şeker, *İstanbul Ahkâm ve Atik Şikâyet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasvir ve Tahlili*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 2007, s. 30.

talep ettiği 50-100 yıl gibi oldukça uzun bir süre ise, devlet görevlilerinin çeşitli mahzurlar öne sürmesiyle ancak 40 yıla indirilebilmiştir⁴⁹.

1596-1610 yılları arasında İstanbul'a kaçıp gelenler içinde sadece Ermenilerin 40 bin hane civarında olduğu zikredilmektedir⁵⁰. Fakat bu rakam oldukça abartılı gözükmektedir. Nitekim, cizye tahsili konusunda İstanbul, Galata, Haslar ve Üsküdar kadılarına gönderilen bir fermanla, Anadolu'dan gelip adı geçen kadılıklarda sakin olan ve 1607 yılı cizyesini ödeyen Ermeni hane sayısının 1.800 olduğu, ancak 1608 yılı cizyesinin tahsili işinin Çavuş Yusuf'a verildiği takdirde bu rakamın 2.500 haneye çıkacağı öne sürülmektedir⁵¹. Görüldüğü üzere bu tarihlerde İstanbul ve civarında 2500 ve belki biraz daha fazla Ermeni aile olabileceği anlaşılmaktadır. Bunların bir kısmının İstanbul civarındaki köy ve çiftlikleri iskân sahası olarak kullanmış olabilecekleri ihtimal dahilindedir. Çünkü bu tarihlerden itibaren İstanbul civarında bilhassa askerî sınıf mensuplarına ait çiftlik ve mandıraların sayısında artış gözlemlenmektedir. Bunlar için yeni gelenler ucuz iş gücünü oluşturmuş olabilir.

Devlet bir taraftan göçmenleri geri göndermek için uğraşırken, bir yandan da kır kesiminde asayişini temin için yeni derbend köyleri kurmaya devam ediyordu. Kanunî zamanında kurulmuş olan Arablular vadisi içindeki derbend köyünün bir miktar nüfusu, Rumeli'ye yapılan seferler sırasında iş yükünün fazlalığından köyü terk etmişti. Devlet, köyü yeniden imar etmek için vadideki Kınıklı suyu üzerinde olan köprüyü ve kaldırımını tamir ettirmiş ayrıca nehir üzerinde bir de değirmen yaptırmıştır⁵². Köyü terk edenlerin tarla ve çayırlarının kimlerin eline düştüğünün araştırılıp tekrar eski sahiplerine iadesi için bir formül bulunmaya da çalışılmıştır. Yine bir zamanlar bir derbend mevkiinde kurulup dağılan başka bir köy daha ihya edilmek istenmiştir. Baba Nakkaş köyü yakınındaki nehir üzerinde olan Hamzalı köprüsünü beklemek üzere kurulmuş olan Hamzalı köylülerinin, aynı sebeplerle yerlerini terk etmiş oldukları dile getirilmekte ve burada vergilerden muaf olmak üzere derbendci ve köprücü olmak için bazı hanelerin iskân ettirilmesi konusu Haslar kadısına bildirilmektedir⁵³.

Haslar kazası kırsalında küçük çaplı yer değiştirmeler ya da müteferrik göç olayları da devam etmekteydi. Buralardaki ahaliden kimisi hasımlarının

⁴⁹ Şeker, aynı tez, s. 31.

⁵⁰ İnalçık, "İstanbul", s. 234.

⁵¹ İMŞSA, HRK, nr. 10, s. 114, kayıt 2, 23 Şevval 1017/7 Kasım 1608.

⁵² BOA, MD, nr. 80, s. 430, hüküm 1027, 24 Zilhicce 1023/25 Ocak 1615.

⁵³ İMŞSA, HRK, nr. 15, s. 3, karar 4, 23 Muharrem 1025/12 Şubat 1616.

korcusundan başka yerlere göçüyor⁵⁴, kimisi hayvancılık için başka bir köye yerleşiyordu⁵⁵. Boğaziçi kıyısındaki Ortaköy'e ise yüzyılın sonlarına doğru bazı Yahudi hanelerinin göç ettikleri anlaşılıyor⁵⁶.

XVII. yüzyılın ikinci çeyreği için İstanbul civarındaki yerleşimlerin durumuyla ilgili olarak Evliya Çelebi'nin tesbit ve gözlemleri de önemlidir. İç kesimlerde kalan köylerle ilgili çok fazla bilgi olmamasına karşın, bilhassa Haliç ve Boğaziçi'ndeki yerleşimleri önceki ve sonraki dönemlerle kıyaslayabilme açısından verdiği bilgiler kayda değerdir. *Seyahatname*'de bu bölgelerle ilgili yer alan malumat aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Yerleşimin Adı	Hane	Mahalle ve Kurumlar	Diğer
Yedikule	-	1 cami, 7 mescid, 1 han, 1 hamam, 7 sebil, 3 tekke, 300 tabakçı dük., 50 tutkalcı dük., 70 girişçi dük.,	Genelde bekârlar sakin
Mevlevikapı	500	Merkez Efendi Camii, 7 zaviye, 1 hamam, 1 mevlevihane, 70-80 dük.	
Bayrampaşa		Bağlık, bostanlık, mesire yeri	
Topçular	1000	Nişancı Paşa Camii, 7 han, 7 mescid, 1 tekke, 1 hamam, 100 küçük çarşı	Ekâbir sarayları var
Otakçılar	2000	4 cami, 17 mescid, 6 tekke, 3 han, 100 dük.	
Eyüp	9800		İst-Eyüp arasında hiç boş arazi bulunmamakta
Eyüp, Çömlekçiler	4000	4 iskele, 3 cami, 170 mescid, 1 han, 7 tekke, 300 dük., 250 çanakçı, bardakçı, çömlekçi dük.	
Eyüp, Nişancıpaşa Mh.	3000	50 mescid, 4 tekke, 1 hamam, 20 dük.	
Alibeyköy ⁵⁷	40	1 cami	Mesire yeri

⁵⁴ Silahdar Şaban hasımlarından kaçmak için birkaç senedir terk etmek zorunda kaldığı Küçükçekmece'ye geri dönmeğe izin istemektedir (BOA, MD, nr. 79, s. 22, hüküm 57, 25 Z. 1018/21 Mart 1610).

⁵⁵ Hayvancılık için Haslar kazasına bağlı Pervalne (?) köyüne yerleşen İbrahim ve Mustafa, kışlak konusunda köylülerle sorun yaşamaktadırlar (BOA, AŞD, nr. 21, s. 171, hüküm 743, evâil-i C. [1]107/7-16 Ocak 1696).

⁵⁶ BOA, AŞD, nr. 21, s. 286, hüküm 181, evâsıt -ı C. [1]107/17-26 Ocak 1696).

SUR DIŞI İSTANBULU'NDA İSKÂNIN TARİHİ SEYRİ I (XV-XVIII. YÜZYILLAR)

Kağıthane		Daye Hatun Camii, 1 hamam, 20 dük., 3 tekke	Mesire yeri, tekkelerin etrafında yerleşim oluşmuş
Sütlüce	1200	4 tekke, 1 hamam, 1 han, 50 dük.	
Piripaşa	1000	1 cami, 3 mescid, 1 hamam, 200 dük., 200 kiremitçi atlyesi	Yahudi, Rum ve Ermeniler meskun
Hasköy	3000	1 cami, iskele, mescidler, 1 hamam, 1 müsl. mh., 11 Yahudi cemaati (11bin), 2 Rum mh., 1 Ermeni mh., 7 kilise, 12 sinagog, 600 dük.	
Kasımpaşa	11060	(?) müsl mh., 10 Rum mh., 1 Ermeni mh., 3060 dük., 300'ü debbağ, 26 mh.	Yahudiler bulunmuyor
Okmeydanı	-	Okçular tekkesi, çok sayıda nişan taşı	Yeniçeriler koruyor, kimseyi sokmuyorlar ⁵⁸
Galata		3080 dük., 1160 sokak; Kürçükapısı dışında 2 bin asker, Karaköy kapısı dışında acemioğlan kışlaları	
Tophane, Fındıklı, Cihangir	Binlerce	Camiler, hamamlar, 800 dük., 170 müsl. mh., 20 Rum mh., 7 Ermeni mh., 2 Yahudi cem.,	Ahalisi Sinop, Amasra, Ereğli, Bartın, Bafra, Samsun, Ünye'li, Gürcü ve Abazalar fazla
Beşiktaş	6000	3 cami, 1 kervansaray, 1 medrese, hamamlar, çeşmeler, 70 dük., tekkeler, (?) müslm. mh., (?) Ermeni mh., 1 Rum mh., 1 Yahudi cem.	Halkının çoğu Anadolu'dan gelme
Ortaköy	2300	200 dük., 1 cam, 1 mescid, 1 hamam	Sakinlerin çoğu g.müslim ve Yahudi
Kuruçeşme	1000	1 hamam	Sakinlerin çoğu Rum ve Yahudi, Müslüman çok az, Rumların çoğu Laz

⁵⁷ Alibeyköy yüzyılın ikinci yarısında da Kağıthane gibi İstanbulluların sevdiği mesire yerlerinden biriydi (Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, -Çev. Elif Kılıç-, İstanbul 1997, s. 112-113).

⁵⁸ Evliya Çelebi burada nöbet tutan yeniçerilerin kimsenin Okmeydanı'na girmesine izin vermediklerini kaydetmesine rağmen (*Seyahatnâme*, s. 240), 1681 yılında basılmış başka bir seyahatnamede Rumların paskalya yortularını Okmeydanı'nda kutladıklarından bahsedilmektedir (Josephus Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, -Çev. Maide Selen-, İstanbul 1998, s. 169).

			kavmi
Akıntıburnu		1 çeşme	Kayalık alan, iskan yok
Akıntıburnu-Bebe arası		Hasan Halife Bahçesi	İskan yok
Bebek		Bebek Bahçesi, I. Selim'in kasrı	Mamur değil, iskân yok
Bebek-Rumelihisarı arası	40-50	Sıdkı Efendi Camii, 1 çeşme, Hüseyin Paşa Bağı	
Rumelihisarı	Kalede 180 Sahilde 1060	Kalede (1 cami, 2 mescid, 2 buğday anbarı), sahilde 1060 hane, 10 cami, 11 mescid, 7 mekteb, 1 hamam, 200 düğ., 1 tekke, 7 Rum hanesi,	Yahudi yok, İstanbul halkının yazlığı konumunda
İstinye	1000	7 mescid, 1 hamam, 20 düğ.	Müslüman ve Rumlar
Yeniköy	3000	3 cami, mescidler, 1 hamam, 1 han, bekâr odaları, 200 küçük çarşı, 100 peksimetçi, 3 müsl., mh., 7 g.müslim mh.,	Halkı Trabzonlu, Yahudi yok
Tarabya	800	1 müsl. mh., 7 g.müslim, 1 cami, 40-50 küçük çarşı	Kazakların baskınında yakılmış, yeni imar ediliyor
Büyükdere	1000	1 müsl. mh., 7 g.müslim, 1 cami, 1 hamam, birkaç küçük çarşı	
Sarıyer	1000	2 müsl., mh., 7 Rum/Ermn. mh., 1 cami, mescidler, 1 hamam, küçük çarşı	Yahudi yok, halkının çoğu Anadolu'dan, İstanbul halkının yazlığı
Boğazhisarı kalesi	Kalede 60	Kalede 1 cami, 2 buğday anbarı, cebehane, 300 asker Kale dışında asker evleri mevcut	

Tablo 2: Evliya Çelebi'ye Göre Sur Dışı Yerleşimler⁵⁹

Evliya Çelebi, Haliç ve Boğaziçi'nin Rumeli kıyısı boyunca 22 "şehir ve kasaba" bulunduğunu kaydetmektedir⁶⁰. Evliya Çelebi'nin bazı yerleşim

⁵⁹ Seyahatnâme s. 192-195, 201-205, 212-228, 237-240.

⁶⁰ Seyahatnâme, s. 228. Yedikule'den Boğazhisarı'na kadar 2 konak mesafe olduğunu, bahsettiği yerleşimlerin aralarında boş arazi bulunmayıp, yan yana bağ ve bahçelik alanlarla dolu olduğunu belirtir.

birimleri için verdiği hane sayıları muhtemelen itibarî olmakla birlikte, bazıları özellikle kûsûratlı gösterilmiştir. Bu rakamlar herhalde, IV. Murad döneminde İstanbul ve civarı için yapılan sayım sonuçlarından çıkarılmış olmalıdır⁶¹. Bu tarihlerde özellikle surlarla Eyüp arasında hiç boş arazinin kalmadığını, sahil boyunca sultan, vezir ve ekâbir yalı/saraylarının inşa edildiğini, buralarda sosyal ve ticarî hayatın oldukça yoğunluk kazandığını söyleyebilmek mümkündür. Bazı yerleşimlerde Müslüman, bazısında Rum, kimisinde ise Ermeni ya da Yahudi nüfusun daha yoğun olarak meskun olduğu anlaşılıyor. Evliya Çelebi, Boğaziçi köyleri sakinlerinden bahsederken bunların geldikleri yerler hakkında da bilgi vermektedir. Bu köylerin özellikle Karadeniz kıyılarında denizcilik ve balıkçılıkla uğraşan bölgelerden göç aldığı anlaşılmaktadır. Bu arada İstanbul sur içinde yaşayan ve ekonomik durumu iyi olan kişilerin de Boğaziçi köylerinde bağları, bahçeleri, bostanları ve yalıları bulunmakta olup bunlar yaz aylarını burada geçirmektedirler. Bu şekilde gerçekleşen geçici mevsimlik iskân mahalleri, zamanla kalıcı hâle de dönüşmüş olabilir. Bu köyler ve art alanları, bağ, bahçe, bostan, çiftlik ve mandıraları⁶² ile meşhur olup, şehrin meyve ve sebze ihtiyacının karşılandığı temel bölgeler halindeydi. Bu durum söz konusu ziraî birimlerde çalışacak nüfusu buraya celb ediyor ve göçü teşvik ediyordu. Evliya Çelebi'de bahsi geçen İstanbul civarında padişaha ait bahçeler şunlardı: Kağıthane'de Mirgun, Halkalı, Siyavuş Paşa, Feteköy, Davud Paşa, Silivri, Haramideresi, İskender Çelebi, Dolmabahçe, Beşiktaş, Hasan Halife, Bebek, Feridun ve Büyükdere korusu. Bunların hepsi çok büyük alanları kaplamakta olup, içlerinde saraylar, hünkâr ahırları, at tavlaları vb. yapılar bulunuyordu. Bu bahçelerde görev yapan “ikişer üçer yüz” bahçıvan vardı⁶³. Bu haliyle civarlarındaki köylerden daha fazla nüfusa

⁶¹ Evliya Çelebi, IV. Murad'ın isteği ile İstanbul'un tahririnin yapıldığını, sayımın üç ayda bitirildiğini, sayım sonuçlarının *Evsâf-ı Kostantiniyye* ismiyle bir divan şeklinde padişaha sunulduğunu yazmaktadır (*Seyahanâme*, s. 250-251). Evliya Çelebi Melek Ahmed Paşa'dan kendisine intikal eden bu divanın “*sûretini*” eserine aktardığını ifade etmektedir.

⁶² Evliya Çelebi, sahillerin art alanı hakkında fazla bilgi vermemektedir. İsim olarak sadece Kiteli (İkitelli), Baklalı ve Türk eşe (Tirkeşe) köylerini, “*mesiregâh*” ya da “*teferrücgâh*” özellikleri bakımından zikreder. Diğer köylerle ilgili sadece şu bilgiyi aktarır: “*İslambol'un cânib-i garbîsinde yetmiş pâre ma'mûr u âbâdân ormanlı ve avgâhlı ve sabâ misâl câmili ve hamâmlı ve esvâk-ı muhtasarlı belidelerin her biri birer atlı yatağı mesiregâhlardır*” (*Seyahatnâme*, s. 240). Aynı döneme yakın yaşamış olan Eremya Çelebi, Kağıthane'nin ilerisinde Alibey(köy), Küçükköy ile çiftlikler ve mandıraların olduğunu, ayrıca Kağıthane'den kemere (su kemerleri) kadar olan bölgede yine köyler ve çiftliklerin bulunduğu zikreder. Bu arada Belgrad köyünün de ismini verir (Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, -Tercüme ve tahşiye eden: Hrand D. Andreasyan, Yeni notlarla yayıma hazırlayan: Kevork Pamukçyan-, İstanbul 1988², s. 35).

⁶³ *Seyahatnâme*, s. 237.

sahip durumdaydılar. Sadece bu bahçeler bile binlerce çalışana iş imkânı sunması açısından Anadolu'dan gelen göçmenleri cezbedecek birimlerdir⁶⁴.

D. XVIII. Yüzyıl

Bu yüzyılda İstanbul ve civarına yönelik göçlerin karakterinde bir iki unsur haricinde çok fazla değişiklik yok gibidir. Temel sebepler hâlâ daha iyi şartlarda iş bulma ümidi, yerel yönetici ve ayanların yükledikleri vergilerden kurtulma, asayiş sorunu gibi her zaman geçerli olan nedenlerdi. Ancak 1695 yılında uygulamaya konulan malikâne sisteminin⁶⁵ de göçü tetiklemiş olma ihtimali vardır. Bu tarihte başlanan uygulamada, önceleri kısa süreliğine iltizama verilen hazineye ait gelir kalemleri, artık ömür boyu verilmeye başlanmıştı. Boş kalmış bir çok timar toprağı bu sistemin içine alınmıştı. Başlangıçta yüklüce bir meblağ ödeyen malikâne sahibi, hem yatırdığı parayı çıkarabilmek hem de gelirin düzenli olmasını sağlamak için toprağı işleyecek köylünün yerini terk etmesine müsaade etmiyordu. Bu tarihlerden itibaren bir çok malikâne sahibinin, toprağını bırakıp gitmiş olan reayanın geri döndürülmesi için Divan-ı Hümayun'a başvurduğu görülmektedir. Nitekim, Arapgir sancağının malikâne sahibi, 1704 yılında yaptığı müracaatta, daha önce sancak mirliya üzerinde iken ahalinin dağılıp İstanbul taraflarına geldiklerini ve vergi yükünü geride kalanların çekmek zorunda olduğunu bildiriyordu⁶⁶. Yine Arapgir'de zeameti olan saray çavuşu da aynı konuda şikayette bulunmuş zeameti mahsulünün azaldığını dile getirerek İstanbul civarına yerleşmiş olan köylülerin geri gönderilmesini talep etmiştir⁶⁷. Göç eden köylüler de, bu iddialara cevap olarak köylerinden çıkmalı on, on beş, yirmi seneyi geçtiği, kanun gereği bir yerde on sene sakin olanın geri gönderilemeyeceğini iddia etmişlerdir⁶⁸. İstanbul ve civarına yerleşen göçmenlerin geri gönderilmesi için gerekli olan zaman aşımının XVIII. yüzyılda 10 yıl kabul edildiği çeşitli tarihlerde çıkarılan fermanlarda görülmektedir⁶⁹. Nitekim, Eğin kazası köylerinden olup İstanbul sur içi,

⁶⁴ İstanbul civarındaki bahçeler hakkında ayrıca bkz. Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *Vakıflar Dergisi*, IV (1956), s. 149-182

⁶⁵ 1695 yılında uygulamaya konulan bu sistem için bkz. Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul 2003.

⁶⁶ BOA, KK, nr. 2482, s. 43, hüküm 3, 5 R. 1116/8 Ağustos 1704.

⁶⁷ BOA, AŞD, nr. 4, s. 217, hüküm 957, evâil-i Ca. [1]116/1-10 Eylül 1704.

⁶⁸ BOA, KK, nr. 2482, s. 139, hüküm 2, 18 Za. 1116/14 Mart 1705.

⁶⁹ "... on sene mürûr etmiş değil ise kaldırılıp kadimî karyelerine nakl ve iskân olunur ..." (BOA, MD, nr. 129, s. 66, hüküm 1, evâhir-i Ş. 1131/09-17 Temmuz 1719); "... on sene mürûr eylemeyüp ve hâneye kayd olunmadılar ise evtân-ı kadimelerine iskânları için ..." (BOA, AŞD, nr. 117, s. 423, hüküm 2, evâhir-i B. 1141/20 Şubat-1 Mart 1728); "... on seneden ekallet tavattun etmeleriyle vatan-ı asliyelerine nakl ve iskân olunmak üzere ..." (BOA, KK, nr. 2516, s. 105, 13 B. 1152/16 Ekim 1739).

Galata, Tarabya, Yeniköy ve Ortaköy'de sakin olalı 40 sene olan Ermeni göçmenlere dokunulmaması⁷⁰; ancak Karahisar-ı Şarki köylerinden gelip İstanbul, Galata, Beşiktaş, Kuruçeşme ve civar bölgelere yerleşenlerin zaman aşımı iddiası kabul edilmediğinden köylerine gönderilmeleri İstanbul ve Galata kadılarına birer fermanla bildirilmiştir⁷¹.

Merkezî yönetim, İstanbul ve civarına göç edenleri geri göndermeye çalışırken, bir taraftan da göç yollarını denetim altında tutmaya çalışıyordu. Bu amaçla Eylül 1721 tarihinde Anadolu yakasında Trabzon'a; Rumeli tarafında Edirne'ye kadar olan bölgede bulunan vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, kadı, has/vakıf/zeamet/timar voyvodası, iskele emini, yerel ayân, bostancıbaşı, has bahçe ustası vs. bütün resmî görevlilere birer ferman gönderilmiştir⁷². Fermana, Üsküdar ve civarında İstanbul'a geçişi sağlayan bütün yolların tutulduğu, göç maksadıyla gelenlerin yakalanıp sorgulanacakları ve kimin bölgesinden gelmiş ise yöneticilerin cezalandırılacakları hatırlatılmıştır. Yaklaşık bir buçuk sene sonra benzer bir ferman metni İstanbul'dan Edirne'ye kadar olan güzergâhtaki kadı, naib, has bahçe ustası ve diğer görevlilere hitaben yazılmıştır⁷³. Bu istikametten gelenleri durdurmak üzere bir görevlinin Silivri'de ikamet etmesi sonucu, göçmenler yollarını değiştirip Çatalca ve İncik taraflarına yönelmişlerdir. Bunu haber alan devlet merkezi, önlem için yukarıdaki fermanı göndermiştir. Muhtemelen bu sıkı tedbirler sonucu İstanbul içine ve civarına giremeyenler başka bölgelere gitmek zorunda kalıyorlardı. Mesela, Rumeli'de İnebahtı gibi uzak bir bölgeden kalkan göçmen köylüler İstanbul yerine Mihaliç (Karacabey), Yalova ve civar yerlerdeki kasaba, köy ve "askerî" çiftliklerine yerleşiyorlardı⁷⁴.

İstanbul civarına göçü cazip hale getiren başka bir etken de sur dışı kırsalındaki çiftliklerin sayısının artışıdır. İstanbul'daki üst düzey sınıf bu bölgedeki toprakların işletmesine talip oluyor, buralarda mandıra ve çiftlikler kuruyorlardı. XVII. yüzyıldan itibaren bu çiftliklere İstanbul'daki çavuş, yeniçeri, karakullukçu gibi askerî zümre de yatırım yapmaktaydı⁷⁵. Çiftliklerden elde edilen süt, sebze, meyve vb. mahsuller İstanbul pazarlarına

⁷⁰ BOA, AŞD, nr. 73, s. 130, hüküm 4, evâsıt-ı R. 1129/25 Mart - 3 Nisan 1717.

⁷¹ BOA, AŞD, nr. 70, s. 65, hüküm 2, evâil-i Ra. 1128/24 Şubat-4 Mart 1716.

⁷² BOA, MD, nr. 130, s. 184, hüküm 1, evâsıt-ı Za. [1]133/03-12 Eylül 1721.

⁷³ BOA, MD, nr. 139, s. 21, hüküm 4, evâil-i Ca. [1]135/07-16 Şubat 1723.

⁷⁴ BOA, AŞD, nr. 190, s. 141, hüküm 675, evâil-i N. 118716-25 Kasım 1773.

⁷⁵ H. İnalçık, "Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam* (Editör Tülay Artan), İstanbul 1998, s. 12.

iletiliyordu⁷⁶. Yüzyılın son çeyreği içinde İstanbul ile Küçükçekmece arasında, sütlerinin bir kısmını İstanbul'a getirip satan, geri kalanını da yoğurt yapan 35 çiftlik ve mandıra bulunuyordu⁷⁷. Çiftliklerde deve, katır, at, keçi, koyun, camus (manda) gibi çeşitli hayvanlar beslenmekteydi⁷⁸. Ancak devlet, muhtemelen çiftliklerdeki iskânın bir sonraki adımının sur içi olduğunu düşünerek, İstanbul civarındaki çiftliklere yerleşen bu ahalinin çıkarılması ya da dikkat edilmesi için görevlileri devamlı uyarmıştır⁷⁹.

Lale Devri (1718-30) sürecinde gerçekleştirilen bazı imar faaliyetleri de, İstanbul civarında iskânı şekillendiren dinamikler arasındadır. Ortaköy'de bu dönemde bir cami yapılmış, etrafına da cemaatin sakin olması için evler inşa olunmuştu. Bu konudaki *Mühimme* kaydı, bir çok kimsenin kendi istek ve rızalarıyla bu evlere yerleştiklerini belirtmektedir. Bu şekilde Ortaköy'de cami merkezli yeni bir Müslüman mahallesinin kurulduğu anlaşılıyor. Hatta, iskele mevki Yahudi evlerinin önünde bulunduğu için, yeni sakinlerin talepleri doğrultusunda iskelenin yeni yapılan caminin önüne kaydırılması kayıkçılar kethudasına bildirilmişti⁸⁰. Aynı dönemde Bebek'de de bir cami yapılarak buraya Müslüman nüfus yerleştirilmiştir. Ancak yirmi sene kadar sonra, cami civarında oturan Müslümanlar, evlerini daha fazla fiyat veren gayri müslimlere satmaya başlayınca bu durum sorun haline gelmiş, İstinye naibine gönderilen bir fermanla sınırları bildirilen mevki içinde kalan evlerin gayri müslimlere kiralanmaması ve satılmaması emredilmiştir⁸¹.

⁷⁶ S. Faroqhi, "Eyüp Kadı Sicillerine Yansıdığı Şekliyle 18. Yüzyıl "Büyük İstanbul"una Göç", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam* (Editör Tülay Artan), İstanbul 1998, s. 35.

⁷⁷ BOA, *Cevdet Belediye*, dosya nr. 117, belge nr. 5826, 14 C. 1198/5 Mayıs 1784.

⁷⁸ BOA, *İAD*, nr. 1, s. 186, hüküm 840, evâhir-i S. [1]157/5-13 Nisan 1744.

⁷⁹ Çiftliklere yerleşen göçmenlerle ilgili şu kayıtlara bakılabilir: Kemah, Gercanis ve Kuruçay kazalarındaki köylerden kalkıp İstanbul civarındaki kasaba, köy ve askerî çiftliklerine yerleşenler (BOA, *İAD*, nr. 1, s. 79, hüküm 362, evahir-i M. 1156/17-26 Mart 1743); Trablusşam Valisi Vezir Mustafa Paşa'nın Çatalca'daki mandırası yakınında bulunan Papa Burgaz çiftliğindeki çobanlardan olup paşanın mandırasını basan 16 kişilik grup (*aynı defter*, s. 109, hüküm 483, evâil-i R. 1156/25 Mayıs -3 Haziran 1743); Divan-ı Hümayun kâtibinin Terkos'un Tirkeşe köyündeki çiftliğinde sakin olan cariyeye ve yavaşmalar (BOA, *İAD*, nr. 7, s. 232, hüküm 702, evâsıt-ı Ra. 1179/28 Ağustos-6 Eylül 1765); Terkos'un Ağaçalı köyündeki Çorbacıoğlu çiftliği arazisine sonradan gelip yerleşen ve civardaki çiftliklerin meralarına müdahale ettiklerinden şikayetçi olunan kişiler (BOA, *İAD*, nr. 3, s. 237, hüküm 890, evâsıt-ı Za. 1166/ 9-18 Eylül 1753).

⁸⁰ BOA, *MD*, nr. 130, s. 261, hüküm 1, evâil-i Ra. 1134/20-29 Aralık 1721.

⁸¹ BOA, *İAD*, nr. 4, s. 193, hüküm 583, evâhir-i L. 1170/9-17 Temmuz 1757. Bildirilen sınır şudur: Bölükbaşı Ali ve Arab Mehmed evlerinden kasr-ı hümayun [Bebek/Hümayunâbâd kasrı] su haznesi civarına ve oradan Hacı Mustafa bağına kadar olan yerler Müslümanların sakin oldukları alan olarak kabul edilmiştir.

Lâle Devri'nin en büyük imar çalışmaları şüphesiz Kağıthane Deresi civarında gerçekleştirilmiştir⁸²: XVII. ve XVIII. yüzyıl boyunca padişahlar Kağıdhâne/Sadâbâd Câmii'nde Cuma Selâmlığı'na çıkmışlar, köşklerinde "halvet-i hümâyûn" düzenlemişler ve burada sıkca "biniş-i hümâyûn"da bulunmuşlardı. Kağıdhâne/Sadâbâd bölgesi otağların kurulduğu, askerî olanlar başta olmak üzere çok çeşitli törenlerin düzenlendiği, halkın da mesîre yeri olarak kullandığı bir mahal olma özelliğini korumuştur⁸³. Civarda bulunan Kağıthane köyünün de bu imkânlardan yararlanarak gelişmesi düşünülmüş ve Kağıthane civarına iskân teşvik edilmeye çalışılmıştır. 1729 yılında çıkarılan bir fermanla⁸⁴ köylülere arazi verileceği, vakfa ödeyecekleri verginin haricinde bütün vergilerden muaf tutulacakları, ekecekleri hububat, dikecekleri bağ ve ağaçlardan vergi alınmayacağı gibi önemli imtiyazlar tanınarak Sadâbâd bölgesine nüfus çekilmeye çalışılmıştır.

Yine bu yüzyıl içinde özellikle Haliç ve Boğaziçi sahillerinin görüntüsünü değiştirecek mahiyette yapılaşma meydana geldi. Başta padişahlar olmak üzere, vezirler, paşalar, yüksek rütbeli bürokratlar ve zengin tüccar kesimi, sur dışında Halkalı, Florya, Davutpaşa, Haliç kıyısında Karaağaç, Piripaşa, Kasımpaşa, Kağıthane, Boğaziçi sahili ve Üsküdar kıyılarında muntazam bahçe ve koruların içine villalar, yalılar, konaklar ve saraylar yaptırıldılar. Bunlar, sonraki dönemlerin mahalle ve semtlerinin çekirdeğini oluşturacaklardır. Evliya Çelebi'nin de belirttiği gibi bunların çoğu yazlık ve av köşkü olarak kullanılmaktaydı⁸⁵. Bu yapılar aynı zamanda yangın, deprem, salgın hastalık gibi doğal afetlere maruz kalanlar tarafından

⁸² Ahmed Refik, "Sa'dâbâd", *Yeni Mecmû'a*, sayı 11, Dersaadet 1917, s. 209-212; Bk. A. Süheyl Ünver, "Her Devirde Kağıthane", *Vakıflar Dergisi*, c. X, Ankara 1973, s. 435-461; Sedat Hakkı Eldem, *Sadâbâd*, İstanbul 1977; M. Münir Aktepe, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kağıthane ve Sadâbâd", *Türkiye Turing ve Otomobil Derneği Belleteni*, İstanbul 1984-1985, s. 12-19; Semavi Eyice, "İstanbul Halkının ve Padişahların Ünlü Mesiresi: Kağıthane", *İstanbul Armağanı* 3, İstanbul 1977, s. 75-95; Şura Kavalcı, *Kağıthane'de 18. ve 19. Yüzyıl Yapıları*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi (2001), s. 8-35.

⁸³ Sirkâtibi Ömer Ağa, *Rûznâme-i Sultân Mahmûd Han*, Millet Yazma Eser Ktp., Ali Emîrî Koleksiyonu, Tarih, nr. 423, vr. 55b, 56b, 57a, 99b, 219b; Teşrifâtî Âkif Mehmed Efendi, *Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu, nr. 2108, vr. 70a-b, 71a; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'î't-tevârih* (haz. M. Münir Aktepe), I, İstanbul 1976, 3, 4, 99, 105, 107, 158, 182; II, A, İstanbul 1978; 17, 26; III, İstanbul 1981, 38; Ahmed Cevdet Paşa, *Târih*, İstanbul 1302², I, 41 vb.

⁸⁴ Haslar kadısına 14 Za. 1141/21 Haziran 1729 tarihli hüküm: BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler [MAD]*, nr. 8490, s. 220, hüküm 1. Patrona isyanından sonra tahta geçen I. Mahmud 1732 senesinde bu fermanı yenilemiştir (BOA, *KK*, nr. 2883, s. 306, hüküm 1, 14 L. 1144/10 Nisan 1732).

⁸⁵ Evliya Çelebi, yaşadığı dönemde, Haliç ve Boğazici semtlerinde meşhur yalı ve saraylar hakkında oldukça bilgi vermektedir (*Seyahatnâme*, s. 192-240).

geçici ikamet yeri olarak da kullanılmaktaydı. Bu yüzyıl içinde padişahların bazı bahçe ve koru alanlarının bir kısmını arsa olarak vermeleri veya satmalarıyla da bu mevkilerde yeni mahalleler ortaya çıkmıştı⁸⁶.

Yangın, veba salgını, ticaret vb. gibi nedenlerle kısa süreli göç olaylarına devlet göz yumuyor, hatta bu gibi iskâna mani olmaya çalışanları uyarıyordu. 1728 sonbaharına doğru Şile’de çıkan yangında evleri yanan halk, Boğaziçi’nde Yeniköy ve civarına yerleşmek istediklerinde Galata voyvodası engellemeye çalışmıştı. Vergilerini oturdukları yerde ödemek şartıyla bunlara dokunulmaması bir fermanla İstinye naibine bildirilmişti⁸⁷. Aynı şekilde 1756 yazında İstanbul içinde çıkan yangın sonrasında evleri harab olanlar, sur dışındaki köylere ve çiftliklere gitmek zorunda kalmışlardı. Yanlarında eşya ve temel ihtiyaç malzemelerini de götürdüklerinden yollarda eşkiyanın saldırısına maruz kalıyorlardı. Bu yüzden yangın sebebiyle İstanbul dışına yapılan “*ev göçlerine*” engel olunmaması ve bu kişilerin yollarda korunması için Rumeli yakasındaki kadı, naib ve diğer görevlilere fermanlar yazılmıştı⁸⁸. Yüzyılın ortalarında meydana gelen veba salgınından kaçan bazı Rum ve Ermeniler, Büyükkada’ya geçmişler, burada çadırlarda yaşamaya başlamışlardı⁸⁹. Geçici iskân suretinde İstanbul ve civarına gelip yerleşen bir diğer nüfus da, bugünkü Ege adalarının Rum halkıdır. Bunlardan bir kısmı, ticaret maksadıyla, bazıları da “*müsâfir*” olarak gelip Galata bölgesine yerleşiyorlardı. Devlet bunları geri göndermiyor, ancak bağlı oldukları cizye görevlisine vergilerini ödemelerini istiyordu. Ancak adalar tarafından İstanbul etrafına olan nüfus hareketliliğinin yüzyıl sonuna kadar devam ettiği görülüyor⁹⁰.

Bu yüzyılda, Boğaziçi köylerindeki gayri müslim nüfus arasında da hareketlilik yaşanmaktaydı. Yüzyılın başlarında Ortaköy’deki Rum hanelerin eskisine oranla oldukça azaldığı bilgisine ulaşıyor. Rum ahali kürekçi vergisini ödemekte zorlandıklarını bildirmek için Divan-ı Hümayun’a müracaat ettiklerinde, eskiden 40 olan hane sayılarının şimdi 17’ye

⁸⁶ İnalçık, “İstanbul”, s. 231.

⁸⁷ BOA, AŞD, nr. 117, s. 201, hüküm 4, evâsıt-ı Ra. [1]141/15-24 Ekim 1728.

⁸⁸ BOA, MD, nr. 158, s. 110, hüküm 270, evâil-i L. [1]1690/29 Haziran-8 Temmuz 1756; kezâ, aynı defter, s. 206, hüküm 611, evâsıt-ı Z. [1]169/6-15 Eylül 1756.

⁸⁹ BOA, İAD, nr. 3, s. 290, hüküm 1071, evâhir-i B. 1167/14-23 Mayıs 1754.

⁹⁰ Şire adasından olanlar (BOA, KK, nr. 3514, s. 79, hüküm 1, 5 Za. 1143/12 Mayıs 1731); İstendil adasından gelenler (BOA, KK, nr. 2155, s. 225, hüküm 2, 9 Ca. [1]177/15 Kasım 1763; BOA, KK, nr. 3522, s. 292, hüküm 1, 7 Ra. 1198/30 Ocak 1784; BOA, KK, nr. 2537, s. 44, 29 Z 1203/20 Eylül 1789); Sakız’dan gelenler (BOA, KK, nr. 3518, s. 365, hüküm 1, 3 S 1189/5 Nisan 1775).

düştüğünü, bunun nedeni olarak da evlerinin Müslüman, Ermeni ve Yahudiler tarafından satın alındığını söylemektedirler⁹¹. Carbognano'nun bildirdiğine göre yüzyılın sonlarına doğru burada Yahudi nüfus iyice artmış gözükmektedir⁹². Nüfus azalması konusunda aynı tarihlerde Őikâyetçi olan bir zümre de Tarabya köyü Rumlarıdır. Bunlar da vergi konusunda yakınmakta ve eskiden çok fazla olan Rum nüfusun kimisinin gemilerde helâk olduğunu, bazısının da dağılıp gittiğini söylemektedirler⁹³. Önceleri bir çok yabancı devlet temsilcinin yazlığı bulunan Tarabya'yı, yüzyılın sonlarına doğru sadece Fransız elçileri tercih etmekteydi⁹⁴.

Bu dönemde Anadolu tarafından en fazla Ermenilerin, Rumeli bölgesinden de Rum ve Arnavudların göç edip İstanbul ve civarına yerleştikleri görülüyor. 60 hanelik bir Ermeni grubu 1760'ların başlarında Silivri'ye yerleşmişler ve geldikleri yere vergilerini ödedikleri için geri gönderilmemişlerdir⁹⁵. Ermenilerin yerleşmek için tercih ettikleri yerlerden biri de Galata'dır. Gerek kaza bölgesine gerek sur içine muhtelif tarihlerde gelip meskun olmuşlardır⁹⁶. Yüzyılın sonlarına doğru Kasımpaşa'nın arkasındaki "*Kulaksız denilen yerde*" de bir Ermeni mahallesi bulunuyordu⁹⁷. Göç eden Arnavudlar ise daha çok köylerde "*rencberlik*", bahçivanlık ve hayvancılık gibi işlerle uğraşıyorlardı. İstanbul civarındaki İvaz, Halife, Safra, Anarşa isimli köylere gelip "*kulübe*" kuran Arnavudlar "*rencberlik*" yapmak üzere yerleřmişlerdi⁹⁸. Bu bölgedeki Papas köyüne üç sene önce gelen Arnavud Abdülbaki ise küçükbaş hayvancılıkla uğraşıyordu⁹⁹.

İlginç olarak Anadolu'dan devamlı İstanbul civarına göç gerçekleşirken, tam tersine bir durum Terkos civarında yaşanmıştır. Burada bulunan Tirkeş köyünün dahil olduğı malikâne mukataasının mutasarrıfı, köyü bütün

⁹¹ BOA, MAD, nr. 3236, s. 42, hüküm 1, 10 řa'bân 1116/08 Aralık 1704.

⁹² "... burada özellikle Museviler oturur ..." (Cosimo Comidas de Carbognano, *18. Yüzyılın Sonlarında İstanbul [İstanbul]* (İtalyanca ve Latince aslından çeviren Erendiz Özbayoğlu), İstanbul 1993, s. 94).

⁹³ BOA, MAD, nr. 3236, s. 42, hüküm 2, 10 řa'bân 1116/08 Aralık 1704.

⁹⁴ Carbognano, *İstanbul*, s. 95.

⁹⁵ BOA, İAD, nr. 6, s. 350, hüküm 992, evâhir-i Ca. 1177/27 Kasım-6 Aralık 1763.

⁹⁶ Galata kazasına gelenler (BOA, AŞD, nr. 76, s. 360, s. 2, evâil-i L. sene 1130/28 Ağustos-6 Eylül 1718); Sultan Bayezid mahallesinde sakin olanlar (BOA, İAD, nr. 5, s. 284, hüküm 863, evâil-i R. sene 1174/10-19 Kasım 1760).

⁹⁷ Sarkis Sarraf Hovhannesyan, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi* (Çev. Elmon Hançer), 2. Baskı, İstanbul 1997², s. 37.

⁹⁸ BOA, MD, nr. 198, s. 43, hüküm 187, evâhir-i Ca. [1]206/16-25 Ocak 1792.

⁹⁹ BOA, İAD, nr. 8, s. 236, hüküm 766, evâsıt-ı Z. 1188/12-21 Şubat 1775.

halkıyla birlikte kaldırıp Silivri'den gemilerle Anadolu tarafında geçirip orada iskan etmek istemişti. Belgede nedeni anlaşılammakla birlikte bu teklif devlet merkezince de uygun görülmüş ve kendisine izin verilmişti¹⁰⁰.

Sonuç

Fatih'e büyük prestij kazandıran İstanbul'un fethinin hemen akabinde başlayan sur içi ve sur dışındaki imar ve ihya girişimleri, bu şehri devletin merkezi yapma fikrinden kaynaklanıyordu. Sur dışına iskânda kullanılan en önemli insan kaynağı savaşlarda elde edilen esirlerdi. Ülkenin çeşitli bölgelerinden sürgün olarak getirilen halk da bu amaçla şehir civarına yerleştirildi. XV. yüzyıl ile XVI. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'un hâlâ nüfusa ihtiyacı olduğundan, hem sürgün politikası sürdürüldü, hem de kendiliğinden gelenlere karışılmadı. Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısında aşırı artan nüfus, devletin göç olayına bakışını değiştirdi. Sonraki dönemlerde devlet merkezi İstanbul'a yönelik göçleri engelleme politikası izledi. Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bu politika bazen çok sert uygulandı. Ancak bu dönemlerde, genelde aşâyışin temini gayesiyle İstanbul'un etrafında bizzat devlet tarafından nüfus iskan edilip yeni derbend köyleri kurulduğu da oldu. Göç konusunda devlet merkezinin dikkate aldığı temelde iki husus vardı: Birincisi malî idi. Yani göç eden reaya geldiği, ya da yerleştiği yerin görevlisine vergisini ödemediği müddetçe bunlara devletin bakışı çoğunlukla olumlu idi. Geriye göndermede göz önünde bulundurulan başlıca etken, bıraktıkları ziraat alanlarının boş kalıp verginin azalması idi. İkinci husus ise, hem taşrada hem merkezde düzenin bozulmaması idi. İstanbul merkezine ve civarına gelen işsiz güçsüz kalabalıklar genellikle ilgili soruna neden olduklarından devlet bunları istemiyordu. Çünkü İstanbul'daki asâyış sorunları saltanatın âkibetini de yakından ilgilendirmekteydi. 1730'da patlak veren Patrona İsyanı bunu açık bir şekilde gözler önüne sermişti.

Aslında göçlerin İstanbul civarı için –görevlilerce de bilinen- olumlu bir tarafı vardı. Taşradan gelip İstanbul'a sokulmayan nüfus, genelde civardaki köy ve çiftliklere yerleşip üretime ucuz iş gücü olarak katkıda bulunuyordu. Bu ise İstanbul'un iaşesinin temini açısından olumlu bir gelişmeydi. Bu bakımdan, bazı dönemlerde, devletin asayişini temin edebildiği ölçüde göçmenler üzerindeki baskısını azalttığı hissedilebilmektedir. Yani devlet önleyemediği girişimleri kendi açısından rantabl hale dönüştürme taktiğini uygulamaktaydı. Bu göçlerden en fazla nasibini alan Haliç ve Boğaziçi bölgesi ise kısa sürede şenlenerek günümüze ulaşan büyük semtler haline dönüştüler.

¹⁰⁰ BOA, *İAD*, nr. 2, s. 304, hüküm 1012, evâil-i Ş. [1]161/27 Temmuz-5 Ağustos 1748.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1. Defterler

- a. Mühimme Defterleri: 12, 19, 27, 36, 62, 76, 79, 80, 129, 130, 139, 158, 198.
- b. Atik Şikâyet Defterleri: 4, 21, 29, 70, 73, 76, 117, 190.
- c. Ahkâm Defterleri: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.
- d. Maliyeden Müdevver Defterler: 3236, 8490.
- e. Kâmil Kepeci Defterleri: 2155, 2482, 2516, 2528, 2537, 2883, 3514, 3518, 3522.
- f. Mühimme Zeyli Defterleri: 2

2. Belgeler

- a. Cevdet Belediye: dosya 117, belge 5826, 14 C. 1198/5 Mayıs 1784.

B. İstanbul Müftülüğü Şer'îye Siciller Arşivi

1. Havâs-ı Refî'a (Eyüp) Kadılığı: nr. 10, 12, 15, 27.
2. Galata Kadılığı: 191.

C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

1. Vakfiye Defterleri: 740, 2113.

Yayınlanmış Vesikalar ve Kaynak Eserler

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-Trankripsiyon ve İndeks (haz. Heyet), Ankara 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks I, (haz. Heyet), Ankara 1998.

Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh*, I, İstanbul 1309².

Cosimo Comidas de Carbognano, *18. Yüzyılın Sonlarında İstanbul* (İtalyanca ve Latince aslından çeviren Erendiz Özbayoğlu), İstanbul 1993.

Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul* (Tercüme ve tahşiye eden: Hrand D. Andreasyan, Yeni notlarla yayıma hazırlayan: Kevork Pamukciyan), İstanbul 1988².

Evliya Çelebi Seyahatnamesi I. Kitap (haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul 2006.

Josephus Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi* (çev. Maide Selen), İstanbul 1998.

Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi, Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. II (yay. Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen), Ankara 1987.

Sarkis Sarraf Hovhannesyanyan, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi* (çev. Elmon Hançer), İstanbul 1997².

Selanikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selânikî* (haz. Mehmet İpşirli), İstanbul 1989.

Sırkâtibi Ömer Ağa, *Rûznâme-i Sultân Mahmûd Han*, Millet Yazma Eser Ktp., Ali Emîrî Koleksiyonu, Tarih, nr. 423.

Şahin, İlhan-Feridun Emecen, *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkâm, II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'î't-tevârih* (haz. M. Münir Aktepe), I, İstanbul 1976; II. A, İstanbul 1978; III, İstanbul 1981.

Teşrîfâtî Âkif Mehmed Efendi, *Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu, nr. 2108.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ahmed Refik, "Sa'dâbâd", *Yeni Mecmû'a*, sayı 11, Dersaadet 1917, s. 209-212.

Aktepe, M. Münir, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kağıthane ve Sâdabâd", *Türkiye Turing ve Otomobil Derneği Belleteni*, İstanbul 1984-1985, s. 12-19.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Ankara 1958.

Barkan, Ömer Lütfi, "XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*, İstanbul 1980, s. 575-716.

Eldem, Sedad Hakkı, *Sadâbâd*, İstanbul 1977.

Erdoğan, Muzaffer, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *Vakıflar Dergisi*, IV (1956), s. 149-182.

Eyice, Semavi, "İstanbul Halkının ve Padişahların Ünlü Mesiresi: Kağıthane", *İstanbul Armağanı 3*, İstanbul 1977, s. 75-95.

_____, *Tarih Boyunca İstanbul*, İstanbul 2006.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla* (çev. Elif Kılıç), İstanbul 1997.

_____, “Eyüp Kadı Sicillerine Yansıdığı Şekliyle 18. Yüzyıl ‘Büyük İstanbul’una Göç”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam* (Editör Tülay Artan), İstanbul 1998.

İlgürel, Mücteba, “Celâli İsyancıları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul 1993, s. 252-257.

İnalçık, Halil, “Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam* (Editör Tülay Artan), İstanbul 1998.

_____, “İstanbul”, Türk Devri kısmı, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 23, İstanbul 2001, s. 220-239.

Kavalcı, Şura, *Kağıthane’de 18. ve 19. Yüzyıl Yapıları*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, Çanakkale 2001.

Mantran, Robert, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat* (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul 1991.

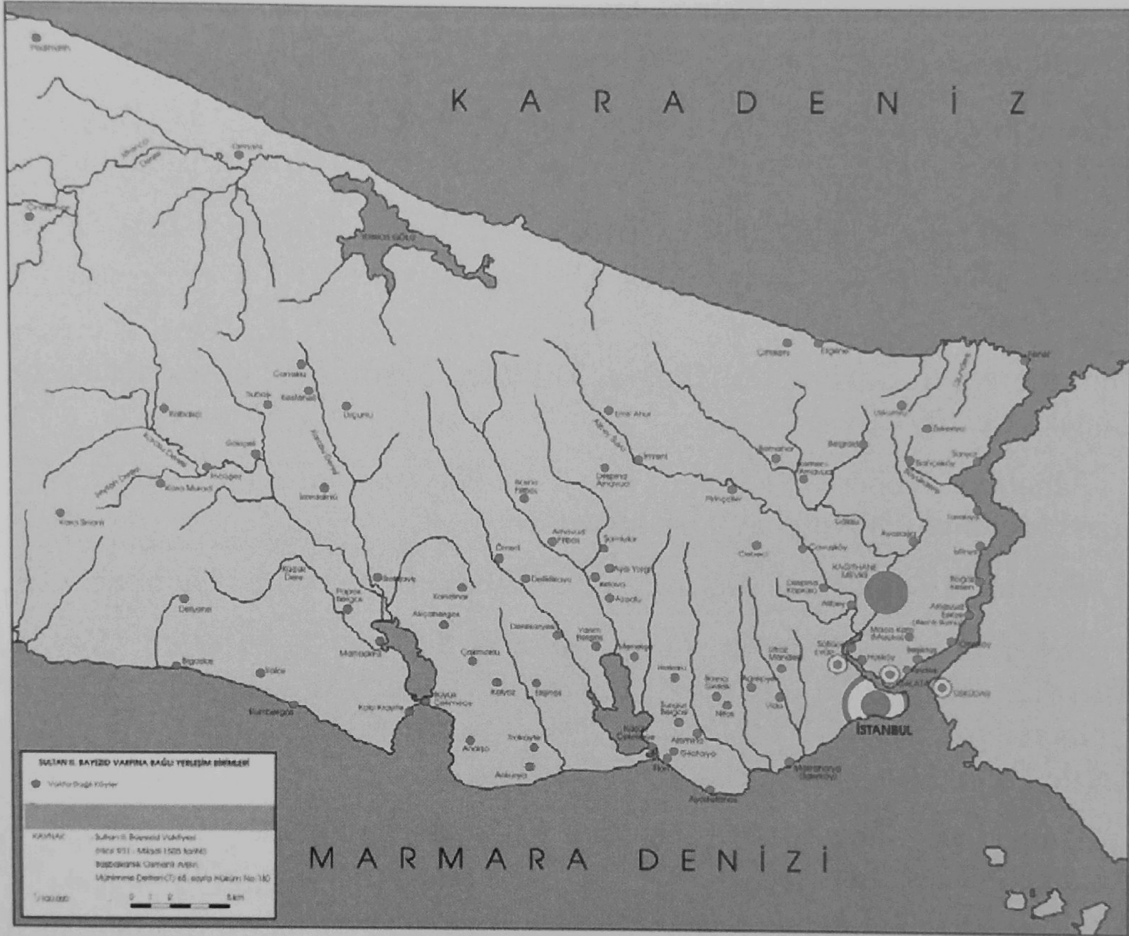
Özvar, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul 2003.

Şeker, Cengiz *İstanbul Ahkâm ve Atık Şikâyet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul’a Yönelik Göçlerin Tasvir ve Tahlili*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, doktora tezi, İstanbul 2007.

Ünver, A. Süheyl, “Her Devirde Kağıthane”, *Vakıflar Dergisi*, c. X, Ankara 1973, s. 435-461.

Yerasimos, Stefanos, *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, İstanbul 1993.

_____, “15. Yüzyılın Sonunda Haslar Kazası”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam* (Editör Tülay Artan), İstanbul 1998.

Harita 1: Sultan İkinci Bayezid Vakfiyesindeki Köyleri Gösterir Harita